

فلسفه اندیشه دینی

در اسلام و مسیحیت

مجموعه مطالعات اسلامی | ۲۵ | کلام | ۲ |

این کتاب ترجمه‌ای است از:
فلسفة الفكر الدينى بين الاسلام والمسيحية
لونیس غردیه و ج. قنوائی، دارالعلم للملایین، ۱۹۷۸

گاردیه، لونی، Gardet, Louis

فلسفه اندیشه دینی در اسلام و مسیحیت

نویسندگان: لونی گاردیه، ژرژ قنوائی؛ مترجم: احسان موسوی خلیلی

عنوان اصلی: فلسفة الفكر الدينى بين الاسلام والمسيحية

۸۰۴ص، تهران، حکمت، ۱۳۹۶ش

شابک: 978-964-244-180-8

اسلام و مسیحیت، Islam -- Relations -- Christianity

مسیحیت و ادیان دیگر، Christianity and other religions

مسیحیت و اسلام، Christianity and other religions - Islam

اسلام و ادیان دیگر، Islam -- Relations

قنوائی، ژرژ

موسوی خلیلی، احسان، ۱۳۶۰-، مترجم

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۸۰۴۱ ف ۲ ۳/۲۷/۲۲ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۷۳

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۳۹۸۲۳

انتشارات حکمت

تهران، خیابان انقلاب، تندایان، شماره ۹۴، کدپستی: ۱۳۱۵۶۹۴۱۶۴

تلفن: ۶۶۴۰۶۵۰۵ / ۶۶۱۵۸۷۰۹۹ / ۶۱۲۹۲

سامانه پیام کوتاه: ۰۲۱۶۶۹۷۰۹

www.hekmat-ins.com

info@hekmat-ins.com

فلسفه اندیشه دینی در اسلام و فلسفه

نویسندگان: لونی گارده، ژرژ قنوت

مترجم: احسان موسوی خلخالی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۶ ش/ ۱۴۳۸ ه.ق.

شمارگان: ۷۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۴۴-۱۸۰-۸

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مؤسسه فرهنگی هنری حکمت

چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر کیمیای حضور

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

قیمت: ۷۵۰۰۰ تومان

فهرست

۱۷	سخن مترجم
۲۵	مقدمه ترجمه عربی
۳۱	پیش درآمد لویی، ماریون
۳۵	شرط‌های یک هم‌سوی
۳۵	هدف ما
۴۴	علم عقاید تطبیقی
۴۹	کوتاه‌نوشت‌ها

بخش اول: چگونگی سازمان

۵۳	فصل ۱. بافتار تاریخی کلام اسلامی
۵۳	چارچوب‌های کلی
۶۱	۱. دوره پیش از پیدایش در مدینه
۷۰	۲. دوره تخمیر (یا مواجه شدن با الاهیات مسیحی)
۷۱	۱. ۲. منازعات سیاسی
۷۵	۲. ۲. دمشق، پایتخت خلافت
۷۹	۲. ۲. ۱. قدریه و جبریه
۸۰	۲. ۲. ۲. کلام نامخلوق
۸۲	۳. دوره ستیز، نزاع معتزله با اصحاب نقل
۸۲	۱. ۳. فضای فرهنگی
۸۲	۳. ۱. ۱. پیروزی عناصر شرقی و دین‌داری رسمی

۱. ۲. ۳. سه رویداد سرنوشت ساز
 ۱. ۲. ۳. مکاتب نحوی
 ۱. ۲. ۳. مذاهب فقهی
 ۱. ۲. ۳. ترجمه از یونانی
 ۲. ۳. کلام معتزلی
 ۱. ۲. ۳. ریشه های تاریخی
 ۲. ۲. ۳. اصول پنج گانه
 ۲. ۲. ۳. فراز و فرود معتزله
 ۴. پیرهزی اشاعره
 ۱. ۲. ۳. ابوالحسن اشعری
 ۱. ۲. ۳. ۴. اذهاب اشعری
 ۲. ۳. ۴. ۵. راه حل اشعری
 ۲. ۳. ۴. ۵. اشاره و تفسیر
 ۳. ۴. ۵. بافتلانی، ذره ایی
 ۴. ۵. امام الحرمین جوانی
 ۵. التقاطی گری غزالی و روش وفاء به روش «متأخران»
 ۱. ۵. غزالی
 ۲. ۵. روش متقدمان و روش متأخران
 ۶. دوره جمود و تقلید
 ۷. دوره اصلاح
 ۱. ۷. اسدآبادی
 ۲. ۷. محمد عبده
 ۱. ۲. ۷. سوانح حیات
 ۲. ۲. ۷. نگره اصلی
 ۳. ۲. ۷. علم کلام
 ۴. ۲. ۷. منابع ایمان
 ۵. ۲. ۷. ردیه ها
 جمع بندی
 فصل ۲. جایگاه علم کلام در میان علوم
 ۱. سنت های کهن

۱۶۸	۱. آثار ارسطو
۱۷۶	۲. ۱. انتقال میراث کهن، علوم مقدمات
۱۷۸	۲. علم کلام و علوم اسلامی
۱۷۹	۲. ۱. جایگاه علم کلام در إحصاء العلوم فارابی
۱۸۵	۲. ۲. جایگاه علم کلام در رسائل اخوان الصفا
۱۸۹	۲. ۳. جایگاه علم کلام در مفاتیح العلوم خوارزمی
۱۹۳	۲. ۴. جایگاه علم کلام در فهرست ابن ندیم
۱۹۴	۱. ۵. جایگاه علم کلام از نظر غزالی
۲۰۴	۱. ۶. جایگاه علم کلام از نظر ابن خلدون
۲۰۸	۱. جایگاه علم الالهیات در مسیحیت
۲۰۹	قدیس اگوستین
۲۱۰	بوئتیوس
۲۱۱	کاسیودور
۲۱۲	ایزیدور اشبیلی
۲۱۲	رابانوس مانوروس
۲۱۳	اریگنا
۲۱۴	هوک سن ویکتوری
۲۱۶	هیئت تألیفی توماسی
۲۲۲	جمع بندی
۲۲۳	پیوست: نظام آموزش در دانشگاه های دینی بزرگ
۲۲۷	فصل ۳: ساختار رساله ها
۲۲۹	۱. نخستین عقایدنامه ها
۲۳۲	۱. ۱. الفقه الأكبر اول
۲۳۳	۱. ۲. «وصیت» ابوحنیفه
۲۳۶	۱. ۳. الفقه الأكبر دوم
۲۴۰	۱. ۴. عقایدنامه اشعری
۲۴۵	۲. فرقه نگاری ها و دفاعیه پردازی ها
۲۴۶	۲. ۱. الإبانة، نوشته اشعری
۲۴۷	۲. ۲. مقالات الإسلامیین، نوشته اشعری
۲۴۸	۲. ۳. الفرق بین الفرق، نوشته بغدادی

- ۲۴۹ ۴.۲. الفصل، نوشته ابن حزم
- ۲۵۳ ۵.۲. الملل و النحل، نوشته شهرستانی
- ۲۵۵ ۳. معتزله و شیوه نگاهشان به مسئله
- ۲۵۸ ۴. از روش متقدمان به روش متأخران
- ۲۵۸ ۴.۱. التمهید، نوشته باقلانی
- ۲۶۱ ۴.۲. الإرشاد، نوشته جوینی
- ۲۶۳ ۴.۳. الإقتصاد، نوشته غزالی
- ۲۶۸ ۵. پیشرفت در روش متأخران
- ۲۶۸ ۱.۱. نهاية الاقدام، نوشته شهرستانی
- ۲۷۱ ۱.۲. محصل الأفكار، نوشته فخر رازی
- ۲۷۴ ۵.۳. طالع الأنوار، نوشته بیضاوی
- ۲۷۷ ۵.۴. مواقف، نوشته ایچی و شرح جرجانی بر آن و المقاصد، نوشته تفتازانی
- ۲۸۳ ۶. پیروان شیعی: اندیشه‌های، نوشته سنوسی و جوهرة التوحید
- ۲۸۶ ۷. گرایش‌های شیعی: صر رسالة التوحید، نوشته محمد عبده
- ۲۸۹ ۸. ساختار رساله‌های لاهوتی در مسیحیت
- ۲۹۰ ۸.۱. چشمه معرفت، نوشته ابنس وحنای دمشقی
- ۲۹۱ ۸.۲. کتاب احکام، نوشته ابن مبارک
- ۲۹۴ ۸.۳. مختصر الاهیات، نوشته قدس سرای و ابن آکوناس
- ۲۹۹ جمع‌بندی
- ۳۰۰ پیوست ۱
- ۳۰۰ ۱. الشامل، نوشته جوینی
- ۳۰۷ ۲. ملاحظاتی درباره البیان عن اصول الإیمان
- ۳۰۸ ۳. جزئیات اصول الدین، نوشته عبدالقاهر بغدادی
- ۳۰۹ ۴. کتاب اللطائف، نوشته ابن حزم
- ۳۱۰ [پیوست ۲]
- ۳۱۱ ۱. الاعتقادات فی مذهب الامامیة، نوشته شیخ صدوق
- ۳۱۳ ۲. تجرید الاعتقاد، نوشته خواجه نصیرالدین طوسی]

بخش دوم: پیدایش علم الاهیات مسیحی در ارجاعات آن به اندیشه اسلامی

- ۳۱۷ فصل ۱. مواجهه علم کلام با اندیشه مسیحی در عهد آباء کلیسا

- ۳۱۹ ۱. دوره پیدایش علم کلام
- ۳۲۰ ۱.۱. کلیساهای نسطوری و یعقوبی
- ۳۳۷ ۱.۲. یوحنا دمشقی
- ۳۵۱ ۲. برخی مسائل مشترک
- ۳۵۲ ۱.۲. دو مسئله مقدماتی
- ۳۵۲ ۱.۱.۲. مسئله اصطلاح
- ۳۵۴ ۲.۱.۲. مسئله اختلاف در تقسیم‌بندی
- ۳۵۶ ۲.۲. به کارگیری مسلمات و حیانی
- ۳۷۷ ۳.۱. ادغام یونانی‌مآبی
- ۳۸۷ ۴.۲. نقش اسقف
- ۴۰۹ جمع‌بندی
- ۴۱۳ فصل ۲. دوره مدرسی (نیمه قرن وسط، فلسفه مسلمانان و کلام)
- ۴۱۴ ۱. پیش‌زمینه‌های تاریخی
- ۴۱۴ ۱.۱. مقایسه‌های اجمالی
- ۴۱۷ ۱.۱.۱. دو ثلث نخست قرن دهم میلادی [۱۸۵-۲۴۶ق]
- ۴۱۷ ۲.۱.۱. اواخر قرن نهم و قرن دهم میلادی [نیمه دوم قرن سوم و قرن چهارم هجری]
- ۴۱۹ ۳.۱.۱. اواخر قرن دهم و یازدهم و سال‌های آغازین قرن دوازدهم میلادی [حدود ۳۷۰-۵۱۰ق]
- ۴۲۰ ۴.۱.۱. قرن دوازدهم میلادی [ششم هجری]
- ۴۲۲ ۲.۱. ترجمه از عربی و تاریخ آن
- ۴۲۴ ۲. طرح مسئله
- ۴۳۳ ۱.۲. خطوط کلی
- ۴۴۰ ۲.۲. سه قله بلند
- ۴۴۰ ۱.۲.۲. یوهانس اسکوتوس اریگنا
- ۴۴۱ ۲.۲.۲. قدیس آنسلم
- ۴۴۴ ۳.۲.۲. مدارس قرن دوازدهم میلادی
- ۴۵۲ ۳. مؤلفه‌های مادی راه‌حل
- ۴۵۲ ۱.۳. تفکیک علوم و اصطلاح‌شناسی
- ۴۵۶ ۲.۳. نظام آموزش و تطور آن

- ۴۶۳ ۳.۳. تماس با جهان اسلام و نتایج آن
 ۴۶۳ ۳.۳.۱. نفوذ ابن سینا
 ۴۶۸ ۳.۳.۲. نخستین تاختن‌ها به ارسطو
 ۴۷۱ ۳.۳.۳. ارسطو و ابن‌رشدیان
 ۴۸۲ ۴. اصول ساختاری راه‌حل
 ۴۸۲ ۴.۱. آشتی علم و حکمت
 ۴۹۲ ۴.۲. ابزارهای فلسفی
 ۴۹۸ ۴.۳. قدیس توماس، فلسفه مسلمانان و کلام
 ۴۹۸ ۴.۳.۱. نقش فرهنگی فلسفه مسلمانان
 ۵۰۲ ۴.۳.۲. مختصر در رد بر غیر مسیحیان و علم کلام
 ۵۱۱ ۴.۳.۳. علم کلام
 ۵۱۵ ۵. پس از قدیس توماس
 ۵۱۵ ۵.۱. اشاری‌گانی که به برخی منابع
 ۵۲۸ ۵.۲. جمع‌بندی

بمناسبت سرمد: علم کلام و الاهیات مسیحیت و روش

- ۵۳۵ فصل ۱. ایمان و عقل در کلام و الاهیات
 ۵۳۶ ۱. مفاهیم به‌کاررفته در الاهیات و کلام
 ۵۳۷ ۱.۱. مفهوم الاهیات در مسیحیت
 ۵۴۳ ۱.۲. ماهیت و موضوع علم کلام
 ۵۵۳ ۱.۳. یک اشکال
 ۵۵۷ ۲. رابطه فلسفه و کلام در اسلام
 ۵۵۸ ۲.۱. مسئله فلسفه مسلمانان
 ۵۶۱ ۲.۲. فلسفه مسلمانان
 ۵۶۸ ۲.۳. فلسفه علم کلام
 ۵۷۶ ۳. ایمان
 ۵۷۶ ۳.۱. ایمان در مسیحیت
 ۵۷۸ ۳.۲. ایمان در اسلام
 ۵۹۴ ۳.۳. ایمان و علم کلام

۵۹۸	۴. عقل
۵۹۸	۴. ۱. در مسیحیت
۶۰۱	۴. ۲. در اسلام
۶۰۲	۴. ۲. ۱. عقل
۶۰۳	۴. ۲. ۲. نظر
۶۰۵	۴. ۳. عقل در علم کلام
۶۰۵	۴. ۳. ۱. کاربرد عقل
۶۰۸	۴. ۳. ۲. نظر و علم
۶۱۶	۴. ۳. ۳. نظر / استدلال و رزی
۶۲۷	۵. نمونه‌ها از روش علم کلام
۶۲۷	۵. ۱. نمونه: در متقدمان
۶۳۱	۵. ۲. در مقدمه به تاخران
۶۳۴	۵. ۳. نمونه: از استاخران
۶۳۸	جمع‌بندی
۶۴۱	فصل ۲. منابع معرفت و تحقیق در فلسفه اسلامی
۶۴۱	۱. وجود «مواضع الاهیاتی»
۶۴۱	۱. ۱. در اسلام
۶۴۲	۱. ۱. ۱. اسباب یا «مجارى علم»
۶۴۴	۱. ۱. ۱. طبقه‌بندی نفسی و بغدادی
۶۴۷	۱. ۱. ۲. اشعری و سه نوع وی
۶۵۰	۱. ۱. ۳. ارزش حکم از نظر سنوسی
۶۵۴	۱. ۲. تلاش برای استخراج «اصول»
۶۵۷	۱. ۲. در مسیحیت
۶۵۸	۱. ۲. ۱. ملکیور کانو و مسئله «مواضع»
۶۶۱	۱. ۲. ۲. برشماری مواضع الاهیاتی
۶۶۴	۲. تحلیل «اصول» علم کلام و گستره کلی آن
۶۶۴	۲. ۱. ملاحظات مقدماتی
۶۶۶	۲. ۲. متن قرآنی
۶۶۷	۲. ۲. ۱. مصحف رسمی
۶۷۰	۲. ۲. ۲. تفسیر و علم کلام

- ۶۷۱ ۱. ۲. ۲. ۲. مبانی
- ۶۷۲ ۲. ۲. ۲. ۲. از ظاهرگرایان تا معتزله
- ۶۷۵ ۳. ۲. ۲. ۲. اشاعره
- ۶۷۹ ۳. ۲. حدیث
- ۶۷۹ ۱. ۳. ۲. ملاحظات کلی
- ۶۸۱ ۲. ۳. ۲. برخی اصول استفاده از حدیث
- ۶۸۱ ۱. ۲. ۳. ۲. تفسیر حدیث
- ۶۸۲ ۲. ۲. ۳. ۲. ناسخ و منسوخ در حدیث
- ۶۸۳ ۳. ۳. ۲. خبر
- ۶۸۴ ۴. ۱. اجماع
- ۶۹۰ ۵. ۲. استدلال‌های توسل به مرجع
- ۶۹۰ ۱. ۵. ۲. ملامات
- ۶۹۴ ۵. ۲. منطقی تطبیق
- ۶۹۵ ۶. ۲. عقلی و نقلی و دامن برکدام
- ۶۹۵ ۱. ۶. ۲. عقل به مثا «منح
- ۶۹۸ ۲. ۶. ۲. نقد عقلی ادله نقلی
- ۷۰۴ ۳. آثار عقیدتی
- ۷۰۴ ۱. ۳. تبیین الاهیاتی
- ۷۰۸ ۲. ۳. «شرح» در الاهیات و «ادله» در کلام
- ۷۰۸ ۱. ۲. ۳. کشف عقیده
- ۷۰۸ ۱. ۱. ۲. ۳. در مسیحیت
- ۷۱۰ ۲. ۱. ۲. ۳. در اسلام
- ۷۱۱ ۲. ۲. ۳. اثبات عقیده
- ۷۱۳ ۱. ۲. ۲. ۳. اصول و ادله و موضوعات
- ۷۱۳ ۲. ۲. ۲. ۳. راه‌های استدلال
- ۷۱۸ ۳. ۳. کارکرد توصیف کیفی
- ۷۱۸ ۱. ۳. ۳. توضیحات کلی
- ۷۲۰ ۲. ۳. ۳. مسائل الاهیاتی
- ۷۲۰ ۱. ۲. ۳. ۳. در مسیحیت
- ۷۲۲ ۲. ۲. ۳. ۳. در اسلام. طبیعت و فوق طبیعت

۷۲۲	۱. ۲. ۲. ۳. ۳. پردازش مسئله (غزالی و جوینی)
۷۲۴	۲. ۲. ۲. ۳. ۳. سمعیات
۷۲۸	۳. ۲. ۳. ۳. حقایق ایمانی و علم کلام
۷۳۱	۳. ۳. ۳. احکام عقیدتی
۷۳۲	۱. ۳. ۳. ۳. در الاهیات مسیحی
۷۳۲	۲. ۳. ۳. ۳. در علم کلام
۷۳۳	۱. ۲. ۳. ۳. ۳. احکام ایجابی
۷۳۵	۲. ۲. ۳. ۳. ۳. احکام سلبی
۷۳۸	۳. ۲. ۳. ۳. ۳. مقام عمل
۷۴۲	جمع بندی
۷۴۵	جمع بندی
۷۴۵	چشم انداز آینده
۷۸۳	نمایه

سخن مترجم

در این مقدمه تلاشی می‌کنم به اختصار درباره نویسندگان کتاب و دریافت آنان در این پژوهش و درباره کتاب ترجمه آن مطالبی را توضیح دهم. لونی گارده (تولوز ۱۹۰۵ - پاریس ۱۹۸۶) شهرت آندره بروتییه^۱ است در دوره‌ای که وارد حوزه مطالعات اسلامی شد. او پیش از آن، با نام‌های دیگری در حوزه‌های دیگری فعالیت داشت. بی‌شک ۱۹۵۷ تا ۱۹۷۲ در کالج بین‌المللی فلسفه در تولوز فلسفه تطبیقی تدریس کرد. سفرهای بسیاری به کشورهای عربی داشت و مدت‌ها در شهرهای بیروت و دمشق و قاهره و رباط و الجزیره سکونت گزیده بود. سه بار نیز به ایران سفر کرده و در از جمله دوبار در سال ۱۳۵۲. گارده خود را «فیلسوف مسیحی فرهنگ» می‌خواند. از نوشته‌های گارده می‌توان این آثار را نام آورد: تفکر مذهبی ابن سینا (۱۹۵۱)، بیانی فلسفی تصوف سینوی^۲ (۱۹۵۲)، تجربه‌های عرفانی در مناطق غیر مسیحی (۱۹۵۱)، عرفان اسلامی: ابعاد، گرایش‌ها، تجارب و فنون^۳ (با همکاری ژرژ قندش^۴) (۱۹۶۱)،

1. André Brottier

2. *La pensée religieuse d'Avicenne*

۳. المقدمات الفلسفية للتصوف السني (قاهره).

4. *Expériences mystiques en terres non chrétiennes*

5. *Mystique musulmane. Aspects et tendances, expériences et techniques*

مسائل عمده در کلام اسلامی، خدا و تقدیر انسان^۱ (۱۹۶۷)، اسلام: دین و امت^۲ (۱۹۶۷)، اسلام: دیروز، فردا^۳ (با همکاری محمد ارکون) (۱۹۷۸).^۴

ژرژ شحاته قنوتی^۵ (اسکندریه ۱۹۰۵ - قاهره ۱۹۹۴) در یک خانواده مسیحی ارتدکس زاده شده بود و در شانزده سالگی به آیین کاتولیک گرایید. نخست در رشته داروسازی تحصیل کرد. سپس در ۱۹۳۹، پس از تحصیل در دانشگاه الجزایر، به مقام کشیشی نائل آمد. در همین دوران بود که با لونی گارده آشنا یافت و این آشنایی تأثیری بسیار بر حیات فکری و معنوی وی نهاد. در ۱۹۰۴ قاهره برگشت و مدیر انستیتوی دومنیکنی مطالعات شرقی^۶ شد و در آن مرکز به گسترش مطالعات خود در حوزه اسلام و تقویت گفت و گو / همسخنی اسلام و مسیحیت در مصر و جهان پرداخت. در سال ۱۹۴۸ با دفاع از پایان نامه‌ای به عنوان «مردم و خلقت از نظر ابن رشد و توماس آکویناس» به درجه علمی دکترا نایل آمد. او بیش از ۲۵۰ کتاب و مقاله به زبان‌های عربی و آلمانی درباره فلسفه و کلام اسلامی و مسیحی و تصحیح متون کلاسیک عربی منتشر شده است که از جمله آنها می‌توان نام آورد: تاریخ داروسازی و گیاهان دارویی در دوران قدیم و معاصر^۷ (۱۹۹۶)، کتاب‌شناسی ابن سینا^۸

1. *Les grands problèmes de la théologie musulmane, Dieu et la destinée de l'homme*

2. *L'Islam. Religion, et communauté*

ترجمه فارسی: اسلام: دین و امت، ترجمه رضا مشایخی، تهران: نشر دین و سباهامی انتشار، ۱۳۵۲.

3. *L'Islam hier et demain*

ترجمه فارسی: اسلام: دیروز، فردا، ترجمه محمدعلی اخوان، سمر، ۳۷۰.

۴. برای اطلاعات مربوط به زندگی نامه لونی گارده، افزون بر اینترنت، از مقدمه ترجمه بر کتاب اسلام: دیروز، فردا (معرفی شده در پانوش پشین) بهره برده‌ام.

۵. منسوب به «قنوت» (یا کانتا)، منطقه‌ای در سوریه. نام او در منابع اروپایی Anawati آمده، زیرا در لهجه عربی مناطق شمال آفریقا، حرف «ق» به صورت «ا» تلفظ می‌شود.

6. *Institut Dominicain d'Études Orientales (IDEO)*

۷. تاریخ الصيدلة والعقاقیر فی العهد القديم والعصر الوسيط.

۸. مؤلفات ابن سینا.

(۱۹۵۰)، کتاب‌شناسی ابن‌رشد^۱ (۱۹۷۸)، گرایش‌ها و جریان‌ها در اسلام عربی معاصر، مصر و شمال آفریقا^۲ (۱۹۸۲)، مسیحیت و تمدن عربی،^۳ تصحیح بخش‌های الاهیات، طبیعیات، نفس، مدخل منطق شفاء ابن سینا و جلد ششم المغنی قاضی عبدالجبار همدانی، ترجمه بخش مابعدالطبیعه کتاب شفاء ابن سینا به فرانسوی (۱۹۷۸).^۴ در سال ۲۰۰۰، در شهر برول آلمان مؤسسه‌ای غیرانتفاعی به نام وی تأسیس شد که در زمینه گفت‌وگوی ادیان فعالیت دارد و از فعالان این عرصه - مایت می‌کند.^۵

سواتی در کتاب پیش‌گفته مسیحیت و تمدن عربی، مبنای گفت‌وگوی متمدنانه میان اسلام و مسیحیت را بر پایه اشتراک‌های عقیدتی آنان در گزاره‌های عقیدتی زیر می‌نهد: خدا یگانه است؛ خدا حتی قیوم است؛ خدا خالق آسمان و زمین است؛ خدا انسان‌ها را دوست دارد، خدا غفور و رحیم است، خدا ستودنی (حمید) و بلندپایه (مجید) است، انبیا فرستادگان خدایند، خداوند مردگان را زنده خواهد کرد، انسان باید خدا را عبادت کند و به حقوق الهی گردن نهد. او در این چارچوب به دفاع از اسلام و دیگر ادیان رخنات و باب گفت‌وگو/هم‌سخنی میان اسلام و مسیحیت را باز کرد. به نظر قناتی، چنان‌که در کتاب کنونی نیز خواهید دید، فرهنگ‌های مسیحی و اسلامی بارها به هم رسیده‌اند و از یکدیگر کمک گرفته‌اند، که مهم‌ترین آنها نهضت ترجمه منابع یونانی به زبان عربی و سپس نهضت ترجمه متون از ترجمه‌های عربی به زبان لاتینی بوده است. او می‌افزاید که دو موضوع عشق عذری، که ربطی تنگاتنگ با عشق افلاکونی دارد، در دوره‌های

۱. مؤلفات ابن‌رشد.

2. *Tendances et courants de l'Islam arabe contemporain: Egypte et Afrique du Nord.*

۳. *المسیحیة والحضارة العربیة.*

۴. برای اطلاعات مربوط به زندگی و آثار ژرژ قناتی، افزون بر اینترنت، از این منبع نیز بهره برده‌ام: محسن کدیور، مأخذشناسی علوم عقلی، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۹.

۵. به تازم‌ای این مؤسسه مراجعه کنید:

متقدم تفکر اسلامی مطرح بوده،^۱ و دیگری موضوع منابع اسلامی کم‌دی الهی دانسته، که میگل آسین پالاسیوس (۱۸۷۱-۱۹۴۴) به تفصیل به آن پرداخته^۲ و بعدتر انریکو چرولی (۱۸۹۸-۱۹۸۸) پرتو تازه‌ای به آن افکنده،^۳ از مهم‌ترین شواهد این‌گونه به‌هم‌رسیدن‌ها میان این دو فرهنگ بوده است.

این مسیری است که این دو نویسنده در کتاب حاضر نیز پیش گرفته‌اند. چنان‌که در مقدمه نویسندگان بر کتاب توضیح داده شده، هدف از این کتاب نه مجازله است نه اثبات برتری دینی بر دین دیگر، و نه تلاش برای تدوین سیاهه‌ای از سبب‌های ظاهری میان اسلام و مسیحیت. آنان کوشیده‌اند در گزارش خود از دید این دو دین به آفت داوری درباره عقاید دین دیگر بر اساس ارزش‌ها و مبانی و عقاید دین نویسنده مبتلا نشوند. همه تلاش آنان این است که در فصل‌های مربوط به مسیحیت مثل یک دین‌دار مسیحی عقاید را گزارش کنند و در فصل‌های مربوط به اسلام مثل یک مؤمن مسلمان، البته هدف اصلی کتاب، چنان‌که از عنوان اصلی آن پرتو می‌آید (مقدمه‌ای بر خداشناسی اسلامی)، معرفی عقاید اسلامی به خواننده و به‌ویژه در چارچوب مقایسه آن با الیهات مسیحی بوده است. این مسیر با بحث تاریخی درباره شکل‌گیری علم کلام اسلامی و مراحل تطور آن از آغاز تا دوره اصلاح، یعنی دوره سیدجمال‌الدین اسدآبادی و شاگردان او، آغاز می‌شود. پس از آن جایگاه علم کلام در طبقه‌بندی علوم در میان مسلمانان با جایگاه الیهات در طبقه‌بندی علوم در میان مسیحیان مقایسه می‌شود. گام بعدی مقایسه ساختار رساله‌های کلامی اسلامی با رساله‌های الیهاتی مسیحی است. بخش دوم کتاب تا حدودی بیشتر به الیهات مسیحی متمرکز شده و علم کلام و روند تحول و تطور الیهات مسیحی را با نواسع به اندیشه اسلامی کانون بحث قرار داده است. و در بخش نهایی، نخست جایگاه

۱. در این باره رک: جلال ستاری، جان‌های آشفته تهران، نوس، ۱۳۷۰.

2. *La Escatologia Musulmana en la Divina Comedia* (1919)

3. *Il 'Libro della Scala' e la questione delle fonti arabo-spagnole della Divina Commedia* (1949)

عقل و ایمان در علم کلام با جایگاه‌شان در الاهیات مسیحی مقایسه شده و سپس آنچه در کلام اسلامی معیار درستی استدلال شمرده می‌شود با آنچه در الاهیات مسیحی این کارکرد را دارد مقایسه شده است.

خوانندهٔ مسلمان در این مسیر با چند و چون عقاید مسیحیان و موضوعات و روش‌ها و غایات الاهیات مسیحی آشنا می‌شود. در نتیجهٔ این تلاش روشن می‌شود که الاهیات مسیحی موضوعی اعم از کلام اسلامی دارد و به مسائلی گسترده‌تر از آنچه در کلام اسلامی بدانها پرداخته می‌شود می‌پردازد. دیگر اینکه غایت الاهیات مسیحی (کشف شهودی حقیقت، افزون بر دفاع از عقاید) با غایت کلام اسلامی (دفاع از عقاید) تفاوت بسیار دارد. سده‌دیگر اینکه روش‌هایی که الاهیات مسیحی در مسیر غایت خود به کار می‌بردند متنوع‌تر از روش‌های علم کلام اسلامی است.

این اختلافات امری چنان‌که گفتیم، مانع از یک گفت‌وگو میان دو طرف نمی‌شود. گفت‌وگویی که به نظر نه بسندگان این کتاب قطعاً باید در چارچوب فرهنگ باشد. دو دین الاهی دو فرهنگ روی زمین ساخته‌اند، دو فرهنگی که دادوستدهای بسیار داشته‌اند و به یکدیگر وامی‌بخشیده‌اند. این گفت‌وگو و دادوستد پیش‌تر نیز تجربه شده و به سود هر دو طرف بوده است و اکنون، بیش از زمان نویسندگان این کتاب، اهمیت و ضرورت آن احساس می‌شود.

اصل فرانسوی کتاب نخستین بار در سال ۱۹۶۸ (۱۳۲۷ ش) — سه سال پس از پایان جنگ جهانی دوم و سال تصویب اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر — منتشر شد (بار دوم در ۱۳۴۹/۱۹۷۰ ش) و شهرت نویسندگان را در مسافران آکادمیک به همراه داشت. در این دوره، هنوز بسیاری از منابع مهم کلام اسلامی، به خصوص کلام معتزلی و شیعی (در هر سه شاخهٔ امامی و اسماعیلی و زیدی)، منتشر نشده بود. بخش قابل توجهی از منابع همین کتاب نیز از نسخه‌های خطی است. برای تقریب بیشتر به ذهن، شاید کافی باشد بگوییم که سال انتشار اصل فرانسوی این کتاب همان سال درگذشت علامه محمد قزوینی، بنیان‌گذار روش تحقیق علمی در ایران و زبان فارسی، است. برای همین شاید بتوان کم‌اطلاعی نویسندگان از عقاید معتزلی و شیعی را ایرادی موجه دانست.

نویسندگان این کتاب مهم‌ترین اتفاق در دوره متأخر کلام اسلامی را انتشار رساله التوحید محمد عبده (۱۸۴۹-۱۹۰۵) می‌دانند که اول بار در ۱۸۹۷ منتشر شده است. بی تردید این همه ماجرا نیست و با وجود کتاب بازسازی فکر دینی در اسلام،^۱ نوشته محمد اقبال لاهوری (۱۸۷۷-۱۹۳۸) که در ۱۹۳۰ منتشر شده (با تجدیدنظر و اضافات در: ۱۹۳۴)، چنان داوری‌ای در زمان صدور نیز چندان معتبر نبوده است. کتاب اقبال سرسلسله حجم عظیمی از نوشته‌هاست که در قالب «اسلام جدید» یا «نواندیشی دینی» یا «نومعتزلی‌گری» یا عنوان بحث‌برانگیز «روش‌گری دینی» تلاش کرده مسائل تازه‌ای را در اندیشه اسلامی مطرح کند و در بسیاری از عناصر این اندیشه و منابع آن تجدیدنظر کند. این حرکت همچنین به سبب ماهیت آکادمیک خود با تحقیقات آکادمیک درباره تاریخ اندیشه کلامی و نشان دادن سنت تاریخی این اندیشه پیوند خورده است، پیوندی که جا دارد قوی‌تر و محکم‌تر هم شود.

در این کتاب، نگاه به تاریخ به جریان سلفی دیده می‌شود و نویسندگان این جریان را عاملی برای احیای اندیشه اسلامی و پایان دوره «انحطاط» این اندیشه می‌شمرند. شاید در زمان تألیف این کتاب چنین نگاهی چندان بیراه به نظر نمی‌آمد. اما اتفاقاتی که در این مدت به خصوص در دو دهه اخیر، در جهان اسلام رخ داد نشان داد که این جریان سلفی چه جریان دهشتناکی برای اسلام و بلکه برای انسانیت و ارزش‌های بشری است. البته جریان سلفی جریانانی بود که هویت خود را با نفی تقلید کسب کرد. این نفی تقلید دو شیوه می‌توانست داشته باشد: نخست، نفی تقلید و باز کردن باب اجتهاد و تلاش برای ساختن سازوکارهای اجتهادی تازه در پرتو دستاوردهای جدید بشر و گشاده‌آغوشی در برابر علم و اندیشه جدید، مسیری که شاطبی در قرن هشتم آغازگر آن بود؛ دوم، نفی تقلید بر عین نفی اجتهاد و تأکید بر ضرورت بازگشت به سنت «سلف صالح»، یعنی پیامبر و اصحاب او و بدعت شمردن هر چیزی که در آن دوره مطرح نبوده است، مسیری

که ابن تیمیه در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری بدان فراخواند. آنچه امروزه از سلفیت به ذهن متبادر می‌شود همین معنای دوم است، که احتمالاً در مخیله نویسندگان کتاب نمی‌گنجیده است.

این کتاب از ترجمه عربی ترجمه شده، هرچند همه‌جا اصل فرانسوی آن نیز مد نظر بوده است. مترجمان کتاب به عربی هردو استادان این فن‌اند: صبحی الصالح، روحانی بلندپایه و ادیب نوگرای لبنانی که در ۱۹۸۶ در جریان جنگ داخلی لبنان ترور شد، و فرید جبر (۱۹۲۱-۱۹۹۳)، کشیش لبنانی، دارای دکترای فلسفه از دانشگاه سوربون، و مترجم متون فلسفی (از جمله تاسوعات فلوپتین). آنان بی‌شک در ترجمه خود از سنت عظیم متون مسیحی به زبان عربی بهره برده‌اند. در این سنت کهن، که نتیجه حضور پررنگ مسیحیان عرب‌زبان در کشورهای هم‌مرز لبنان و محب است، واژگان اندیشه مسیحی به زبان عربی شکل گرفته که می‌تواند یاور مترجم فلسفی کتاب در ترجمه اصطلاحات باشد. هرچند این نه بدان معناست که مترجم فلسفی خود را مقید به این اصطلاحات کرده است. نگارنده این سطور برای ترجمه این اصطلاحات تلاش کرده است تا جای ممکن از اجتهاد بهره‌یزد و همه‌جا به اصطلاحات نظر داشته که مترجمان و مؤلفان پیشین از آنها استفاده کرده‌اند.^۱

بخشی از دشواری ترجمه چنین کتابی ترجمه اصطلاحات است. در این باره، در مورد نام‌های افراد، دایرة‌المعارف فارسی، به‌کوشش مرحوم غلام‌حسین مصاحب، و فرهنگ تلفظ نام‌های خاص، اثر فریبرز مجیدی، و منابع کتابخانه‌ای درباره اندیشه قرون وسطی نوشته شده مبنای کار بوده است. درباره نام‌های آثار نیز در ضابطه مختار فرهنگ آثار کمک گرفته‌ام.

۱. از جمله: اتین ژیلسون، روح فلسفه قرون وسطی، ترجمه علیم‌راد داودی، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳؛ فردریک کاپلستون، تاریخ فلسفه، مجلدات ۲ و ۳، ترجمه محمدابراهیم دادجو، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۰؛ سیدجواد طباطبایی، تاریخ اندیشه سیاسی جدید در اروپا (دفتر اول)، مینوی خرد، ۱۳۹۳.